

BLAZOVICH LÁSZLÓ

A középkori európai város születése és jogélete

I. AZ EURÓPAI NYUGATI VÁROS KIALAKULÁSA

A városok története, mint ismeretes, nem a középkorban kezdődött, ám a 11. századi Nyugat-Európában egy, az eddigiektől teljesen eltérő társadalommal és jogi berendezkedéssel létrejött új várostípus született, amelyben a későbbi polgári állam és társadalom keresheti gyökereit. Az első városszerű képződmények, ahol már városi gazdasági élettel és műveltséggel számolhatunk, a Kr. e. 7. évezredben az ókori Közel-Keleten jelentek meg. A városi kultúra Európába, innen, keletről indulva szakaszosan terjedt el, és a Kr. e. első évezredben élte el a Rajnát.

Az ókori város, amelyet elsősorban a görög polis és a római civitas testesített meg, volt a szervezője a korabeli közéletnek, valamint a közép és felső rétegek mellett állandó lakhelye a papságnak, a gazdag birtokosoknak és hivatalnokaival együtt az elöljáróságnak. A város és vidéke egységet képezett, amelyben az utóbbi semmilyen lényeges szerepet nem játszott. A városok a kereskedelem, a forgalom, a bank-, a politikai- és sportélet, valamint a művészetek központjainak szerepét töltötték be. Ez a helyzet Itáliában a középkor során is fennmaradt. Az Alpoktól északra fekvő vidék azonban a középkorban saját politikai és kulturális jelentőségre tett szert a főurak várai, a nemesek udvarházai és kastélyai, valamint a kolostorok által. Ezért nem lettek a középkori városok a kultúra, a lelki élet és a politikai hatalom tekintetében olyan egyedüli centrumai egy-egy területnek vagy országnak, mint az ókorban, jóllehet az ipar és a kereskedelem központjai maradtak.

A városi élet súlypontja a császárkorban Itáliából előbb a provinciái városokba helyeződött át, ahol a polgárok ugyanúgy, mint Itáliában diadalíveket, amfiteátrumokat, fürdőket, stb. építettek. Majd a 3. századtól, amikor a barbárok egyre inkább fenyegették a birodalmat, változott a városi élet. Kezdett zsugorodni, majd hanyatlásnak indult, az agrárius élet jelei mutatkoztak. A piac és kereskedelem egyre inkább háttérbe szorult. A városi élet súlypontja a Kelet-Római Birodalom területére helyeződött át.¹

Bár a várostörténeti kutatás eljutott oda, hogy a középkorban született nyugati város és az ókoriak között közvetlen folyamatosságot nem

¹ *Ennen*, 1987. 31–50. p.

fedezhetünk fel,² mégis szembe találtak a kutatók az ókori világ és a középkor városai közötti kulturális összefüggések kérdéseivel. A városok életében az átmeneti időszaknak az 5-től a 9. századig terjedő korszakot tekinthetjük. Azonban felvirágzásukat nem csupán az „új találmány”, a piac hatásának tudhatjuk be. A római szellem továbbélése megfigyelhető a városok igazgatásának és bíraskodási gyakorlatának szétválasztásában. A városkönyvek vezetése, valamint a közjegyzői oklevelek megléte későrómai formákra vezethető vissza, akár csak a magánjogi jogügyletek feljegyzése, azaz a világi írásbeliség fennmaradása. Másként alakult a helyzet az Alpoktól északra, ahol az írásbeliség az egyháziak kiváltsága lett. Ez az írásbeliség őrizte tovább a római magánjogot az itáliai városokban és nagy hatást gyakorolt a városi magánjog kialakulására, a személyi jogra, amelyek részét képezte még ekkor a családjog, valamint a tulajdon és öröklési jogra, hiszen a magánjog adja a mindennapi élet kereteit, maga az élet.

Az ókori városi kultúra folyamatosságának és megszakítottságának árnyalatokban gazdag képe rajzolódik ki a tárgyalt átmeneti időszakban. Folyamatosság a fennmaradt építményekben, illetőleg romjaikban, továbbá a városokban lévő ókeresztény központokban, püspöki és világi uralmi székhelyeken (Trier, Metz, Worms, Mainz, stb.) tapintható ki egyrészt, másrészt az ókorival összehasonlítva leépült távolsági kereskedelem, a csökkent jelentőségű városi piacokban, valamint a hozzájuk kapcsolódó provinciális jogi normákban, továbbá a gall-római lakosság maradványában és velük együtt az egykori városi élet egyes elemének fennmaradásában. Ám ez sem általános kép, a folyamatosság nyomai például a Duna medencében a romoktól eltekintve teljesen megszűntek.

A városi élet minden beszűkülése ellenére, úgy tűnik, a római és keresztény örökség szellemi és anyagi hatást gyakorolt az újra felvirágzó városi élet számára, amelynek motorja az ókorban nem létezett új típusú városi polgárság lett. Kialakulását azonban hosszú társadalmi, jogi és gazdasági folyamat eredményezte.³

A római örökség csak kezdeti lendületet adott a középkori városi létnek. Az új kereskedelmi központok és piacok a tenger- és folyópartokon jöttek létre. Bennük kereshetjük az új városi élet kiindulópontjait. A kereskedelmi kapcsolatnak az 5. században bekövetkezett hanyatlása után a 7. században új lendületet vett a forgalom, amely már nem az ókori római, hanem az új germán népeknek volt köszönhető, ugyanis miután e népek letelepedtek, érdekükben állt a béke megteremtése, amely lehetőséget biztosított a nyugodt termelő munkához és országépítéshez. A kialakult kereskedelmi központokat a források kapunak (portus) vagy utcának (vicus)

² Hegel, 1847. Passim.

³ Ennen, 1987. 51–77. p.

nevezik. Közülük a jelentősebbeket említjük. A Chanche folyó mellett Quentowik, Dorestad a Rajna és a Lek összefolyásánál, Haithabu a Schlei déli partján és Birka Svédországban, a Mälarsee-nél. Quentowik 670 és 864 között szerepel a forrásokban. A déli vidékekre utazó angolszászok szárazföldi kikötője volt.

E településeket „wik”-nek nevezték. Egyesek a név eredetét névtanilag a vicus-ra (utcára) vezetik vissza. Bennük a legfontosabb szerepet a piac játszotta, ahol a távolsági kereskedők a raktáraikat tartották, amelyekben kereskedés céljából a luxusáruktól a mindennapi élethez szükséges cikkeken át a fegyverekig az áruk tarka sokaságát tárolták. A gazdag kereskedők mellett iparosok és szegény, bérmunkát végző lakosok sokaságából épült fel e helyek társadalma. A kereskedők nemcsak az üzlethez, a hajók kormányzásától a kard forgatásáig sok mindenhez értettek, és ami a legfontosabb, szabad emberként éltek, az Északi-tengertől a Keletin át a Fehér-tengerig hajóztak és kereskedtek. Dél felé a Rajna és a Szajna vonaláig terjedt érdekkörük. Voltak közöttük olyanok, akik a kereskedelmi központokban laktak, mások, főképp a szezonálisan kereskedők vidéken.

Az említett kereskedelmi központokban a király birtokolta a telket, bírói joggal rendelkezett, és megbízottja, a wikgróf vagy prefektus képviselte, amint az Birka-ban, Haithabu-n és Quentowik-ban volt. A Karoling korban már kialakult egy bizonyos kereskedői jog, amelyet a királyi megbízott a döntései során kénytelen volt figyelembe venni, azaz nem dönthetett a kereskedőktől függetlenül. E helyzet abból származott, hogy a kereskedők nem álltak senkinek az oltalma alatt, útjaik során önállóan vállalták a veszélyeket, a kereskedelem kockázatát és érték el sikereiket. Saját védelmükre karavánokat alkotva utaztak, és gilde-be, kereskedelmi társaságba, céhbe tömörültek. A gildekben az egyes foglalkozást űzők nem különültek el egymástól. A vér szerinti testvérséget, annak kötelezettségeit, az arra jellemző vonásokat számos mással bővítették. Az új tagot, akinek esküt kellett tennie, a többiek egyetértésével vették fel. Tehát a társaság esküszövetség is volt. A legnagyobb büntetést a kizárás jelentette. Szervezetükben az elnök és az előjárók, valamint a gilde-ülés játszották a legfontosabb szerepet. A közösségi életük a közösen tartott lakomákban, az áldozatvállalásban és a halottaik tiszteletében fejeződött ki. Ez a közösség tartotta őket össze, a gilde az egyes személyek laza, mégis zárt egyesülete volt, amely azonban tagjait az egymás iránti segítség nyújtásra kötelezte.⁴

Bár az említett kereskedelmi központok nem mondhatnak magukénak egy-két évszázadnál hosszabb történetet, mégis a nyugati város korai formáinak, előképeinek tekinthetjük őket. Nem rendelkeztek azonban

⁴ Schmidt-Wiegand, 1978. 121–157. p., Planitz, 1940. 175–176. p., Planitz, 1940 A; Schwineköper, 1985. 71–112. p.

azzal az erővel, helyi energiával, amely fenntartotta volna őket a válságos időszakokban. Nem épültek fel bennük jelentős közösségi épületek, és nem nyújtottak kellő védelmet veszély esetén a lakosaiknak, továbbá az állandóan úton járó kereskedők nem kötődtek annyira lakóhelyükhöz, mint a későbbi városlakók, illetőleg a sok rom között élő római kori városok maradék lakossága. Hiányzott a tradíció és a várost körülvevő vidékhez kötődés. A kereskedelmi utak megváltozása együtt járt hanyatlásukkal. Mindezek után jobban érthető az egykori római városok topográfiai folyamatossága. Jobb forgalmi beágyazottságuk miatt inkább megmaradtak azok a kereskedelmi központok, amelyek egykori római települések: Namur, Huy, Maastricht, Köln, Mainz, stb. mellett keletkeztek. A csak helyi piacot bonyolító központok ugyanarra a sorsra jutottak, mint az említett nagy emporiumok.⁵

A vár és a kereskedés helye egy-egy település fogalmában lassan összekapcsolódott. A kereskedést a település egy utcájában űzték. Meg kell különböztetni a napi és heti vásárt az évestől. Az előbbieket városteremtő és fenntartó erőt képeztek.⁶

Amint a fentiekben láttuk, Európában a 7–8. században hosszú hanyatlás után, amely a Nyugat-Római Birodalom széthullása után következett be, lassan elindult a gazdasági élet fellendülése, amely mindenütt lökést adott a városi élet megindulásának. A városokat a forgalmas helyeken a létrejövő piacok hozták létre. A kereskedelmi utak változása következtében egyes városkezdemények megszűntek, mások tovább virágoztak, és közülük alakultak ki a középkori városok.

Európa népessége a 7. és 10. század közötti időben jelentősen gyarapodott, ami együtt járt új területek feltörésével és művelés alá vételével. A 10. században egy csendesebb szakasz következett, amelyet majd követett a középkori nagy népesség növekedés, amely együtt járt újabb nagy területek művelés alá vételével, az erdőirtással, és az irtványföldek szántókká alakításával. Mindez bizonyos helyeken sűrű településhálózat kialakulásával járt, mint például Párizs környékén, a középső Mosel szőlővidékén, valamint az Ardennek és a Pireneusok kevésbé termékeny területén, amihez hozzájárult a mezőgazdaság technikai fejlődése (eke, borona, cséphadaró, vízimalom).

A városok a 11. és 13. század között tehát nagy növekedési és gyarapodási korszakot éltek át. Nápoly lakossága például 1140-re 30000-re szaporodott. 952-ben épített városfalát, amely a várost és a várat vette körül, bővítették, ugyanis 1156-ban már a burgust is fallal övezték. 1288-ban Milánóban 12 500 ház állt. A Loire és Rajna közötti területen a városokat a topográfiai kettősség jellemezte. Az óvárosban a püspöki székhely, a

⁵ *Ennen* 1987. 56–59. p.

⁶ *Tringli*, 2010. 1291–1344. p.

fejedelmi vagy úri palota helyezkedett el a hozzájuk tartozó épületekkel. E településmagot sok helyütt még a római városfal övezte, ezen kívül helyezkedett el a kereskedők és iparosok telepe, a vicus, portus vagy emporium, a később burgusnak, suburbiumnak nevezett városrész, a kereskedők és iparosok lakóhelye. E kettősséget nagyon jól mutatja Verdun és Bonn esete.⁷

A városfejlődés hosszú folyamat, ám bizonyos pillanatok kiemelkednek belőle, mint amilyen az alapító oklevél megszületése és a városfal építésével az egész város területének körülkerítése. A városfal a korabeli városlakók számára nem romantikus külsőséget jelentett, hanem védelmet a háborúságokkal szemben. Ugyanis nemcsak a nagy ellenséges betörések (normannok, arabok, magyarok) jelentettek veszedelmet, hanem az állandó feudális magánharc, a Fehde is, amely 1495-ig a jogviták eldöntésének megengedett eszköze volt. A megszorított lakosságot a vár nem védte tovább a szűk területén, mert ott már nem fértek el, éppen ezért vették a városokat fallal körül, amellyel egyúttal megszűnt a topográfiai kettősség. Később a városfal egyúttal egy sajátos jogterületet, a városét is övezte, amely nagy mértékben különbözött az őt körülvevő vidéken élők jogától. A kőfal nemcsak biztonságosabb életet nyújtott a városlakó iparosok és kereskedők számára, hanem a polgári rend tekintélyét is növelte, továbbá kulturális szempontok járultak vele, mint például a már említett sajátos városi jogrendszer szimbolizálása. A falépítés a városi lakosság legnagyobb közös vállalkozását jelentette, amely során a közélről és távolról a városba érkezőket egy közösségé kovácsolta a helyi azonosságtudat és a helyi jog tekintetében egyaránt. A városfal építése és fenntartása jelentős költségekkel járt, amelynek biztosítása érdekében forgalmi vagy egyéb adókat vetettek ki.

A középkori úri ház építésének két formája, a lakótorony és a termes, emeletes ház öröklődött át az ókorból. Az előbbi gyakorisága Metz és Trier építkezésére jellemző. A Rajna mentén Utrechtig a lakótoronyok és a csipkeoromzatú házak építése jellemezte a városokat. A Maas mentén a korábbi kőből való építkezést a faszerkezetű házak emelése váltotta fel éppen úgy, mint Flandriában, Burgundiában, a Loire mentén és Bretagne-ban. A kővel (tégllával) építkezés a nyugati városoknak meghatározó jegyét adta. A városfal mellett így építették a polgárok házaikat. Végül a termesen épített két-, háromemeletes házak terjedtek el az úri házépitésben. A ház alacsonyabb földszinti részét, raktár, műhely vagy bolt helyét elválasztották az emeleteken elhelyezett lakás céljára szolgáló helyiségektől. A 20. századig eme építési forma jellemezte a városi polgári házak stílusát.⁸

7 Planitz, 1954. 332–340. p., Ennen, 1987. 270–293. p.; Dilcher, 1998. 91–128. p.

8 Ennen, 1987. 78–110. p.; Isenmann, 2014. 99–110. p.

A város elnevezés a korai időkben nem fedte pontosan a későbbi város fogalmát. A latin *civitas* szó, akárcsak a német *burg* szó részben más, pl. megerősített püspöki székhelyet vagy egykori római várost jelentett. A *burgus* fallal körülvett és kerítetlen várost, városrészt is jelentett a közép-latin szóhasználatban. A város (*Stadt*) szó a 11. században bukkant fel először a korabeli város fogalmának elnevezésére. Ugyanezen időben jelent meg a városlakó elnevezés abban az értelemben, amelyben ma használatos: olyan ember, aki a fent említett városi környezetben él az ott kialakult jogi normák szerint. A város általános európai jelenség és fogalom lett, a kiváltságlevél gyakran már a polgárok által megszerzett jogokat rögzít, más esetben valóban a városalapítási kísérlet, amely vagy sikerül, vagy nem, dokumentuma. A sikertelen kísérletek példája Nagymaros esete, amelynek I. Károly király városi kiváltságlevelet adott, mégsem fejlődött várossá. A szabadságokkal ellátott települések között meg kell különböztetnünk a köztes formát, a szabadságjogokkal felruházott falvakét. Közük és a városok között laza átmenet található.⁹

Heinz Stoob a városalapítások idejét a városi fejlődés külön szakaszának tartotta. Számos tudós által elfogadott korszakolásában a városokról összegyűjtött adatainak vizsgálata nyomán a városfejlődés alábbi szakaszait állapította meg Közép-Európára nézve, amelyet ő a Rajától számít. Első szakaszként a kezdetektől 1150-ig terjedően az ún. anyavárosok kialakulásának az idejét vette, azon városokat, amelyek a városok alaptípusait képezték. Ők mintát adtak az újabb városok gazdasági, jogi életének és más vonatkozásainak a megszervezéséhez. 1150-től 1250-ig tartott a nagy alapított városok kialakulásának az ideje, amelyeket az anyavárosok példáját követve hoztak létre, és általában alapítólevéllel rendelkeztek. A harmadik szakasz 1250-től 1350-ig a kisvárosok keletkezésének az időszaka volt, míg az 1350-től 1450-ig terjedő időt a törpevárosok (*Minderstädte*, *Zwergstädte*) kialakulása etapjának tartotta. 1450-től 1800-ig pedig szerinte a városok létrejöttének nagy apályával kell számolnunk, utána viszont már más társadalmi gazdasági körülmények között nagy fellendülés következett be.¹⁰

Stoob az általa közép-európainak tartott városokat lakosságuk alapján az alábbi módon osztályozta: törpe városnak tekinti a 800 lélekszám alattiakat, kisvárosnak a 800 és 4000 közöttieket, középvárosnak a 4000 és 10000 lakost számlálókat, a 10000 felettieket pedig nagyvárosoknak tartja.¹¹

⁹ *Ennen*, 1987. 101–104. p.; *Isenmann*, 2014. 88–107. p.; *Blazovich*, 1993. 269. sz.

¹⁰ *Stoob*, 1970. 40. p.

¹¹ *Stoob*, 1979. 159. p.

II. A VÁROS FOGALMA ÉS JOGI ALAPELEMEI

Az egyes városok kialakulásának számos formája ismeretes, azonban mindegyikben döntő jelentősége volt a község kialakulásának. A község a középkori város sajátos szülőtte. Nem találhatjuk meg az ókorban, jóllehet annak városi jogi emlékei fennmaradtak az itáliai városokban, és mintegy beépültek a középkori városok jogéletébe, a szervezeti szabályozásba. Az itáliai városok ilyen módon összekötő kapcsot jelentettek az ókori és középkori városok között, azonban a fennmaradt építőelemek az utóbbiban teljesen új szerepet és jelentőségeket kaptak. A városi község kialakulása Gerhard Dilcher szerint a dolog természetében van. Összefüggésben áll az illető város vagy város csoport társadalmi szerkezetével. E jelenség figyelhető meg az észak-nyugati kereskedelmi piacok (wik, portus) jogi és szervezeti egységében. A korai 11. században keletkezett forrásokban felbukkanó régi gilde-kben az addig használt jogtól eltérő lett hatályos. A városi jog és a városi község kialakulása együtt járt.¹²

A városi jog kialakulása azonban nem pusztán jogi folyamatként játszódtott le, ott húzódtott mögötte az a társadalmi mozgás, amely során a jobbágyok egy része a városokba költözött, és ezért bizonytalan jogállással rendelkezett. Hatást gyakorolt rá a béke és a szabadság utáni vágy vezette mozgalom, továbbá befolyásolták az egyházi reformmozgalmak és az eretnokség közötti viták, valamint az investitúra harc, amelyek jelentős tömegeket befolyásoltak.

A városi lakosság a 10–11. században jogállását illetően tarkaságot mutatott. A kereskedők a városi társadalom felső rétegeit képezték, amint ezt már a gilde-k esetében láttuk. Hozzájuk tartoztak a városurat szolgáló csoportok vezetői, a miniszteriálisok, akik jelentős befolyással rendelkeztek a királyi és püspökvárosokban. Erős csoporttudat jellemezte őket, 1159-ben például esküszövétséget kötöttek urukkal, az utrechti püspökkel szemben. Gyakori kapcsolatban álltak a polgárokkal, és a városi vezetők között egyre nagyobb számban jelentek meg. Lassú folyamat eredményeként tagozódtak be a városi nemesek, illetőleg a patrícus réteg soraiba. A városi középréteghez számos különböző jogállású adófizető tartozott, például a szolgálai sorból kiemelkedettek, közöttük találjuk a jobbágyokat, akiknek egy része még megőrizte urához tartozó kötelékét, és ezzel idegen, külső jogközösséget hozott be a város falai közé, továbbá azok, akik ez alól szabadulni akartak, és uruk szándékaik elleni esetleges fellépését kiváltva a városi békét veszélyeztették.¹³

A városi jogon belül az egyes polgárok és egyes rétegek adófizetési arányai, az adóteher viselése a kereskedő jogból vezethető le. A városba

¹² Dilcher, 2006. 37–50. p.

¹³ Blazovich, 2017. 47. p.

letelepedni érkezőknek a régi uraikhoz kapcsoló kötelekektől való megszabadulásuk módozatai, valamint az ott lakóknak városhoz mint menedékhelyhez tartozó jogai a dél-nyugat francia vidékekről egyrészt észak, másrészt dél (Spanyolország) felé tartó szabadságmozgalmak eszméiből vezethetők le. A több helyről érkező jogintézmények tarkasága végül a városfalon belül az egységesülés irányába hatott, amely folyamatban szegény és gazdag között számos jogállásbeli különbség maradt fenn. A nagyobb városoktól pedig a kisebbek átvették, kölcsönözték a jogukat, amely folyamat nyomán kialakult az anyaváros és leányvárosai közötti viszony, és így keletkeztek a városi jogcsaládok, amelyek közül a namuri, a lüttichi, a magdeburgi, a lübecki, a speyeri jogot és a londonival összefüggő oxfordi jogot említjük. A városi jogcsaládok meglétét európai jelenségként tartjuk számon.¹⁴

A fent leírt módon született meg az európai város és annak joga, amelyet nem lehetséges egy meghatározásba tömöríteni, csak az ismertető jegyek együttesét lehetséges számba venni. A város fogalmának koroktól független lényegi ismertető jegyeit a területi funkciókban kereshetjük. Legfontosabb ismertető jegyeinek összességét Carl Haase határozta meg, amely egyrészt tartalmazza a külső megjelenés szempontjait: egybetelepültség (utcák, terek), összetömörülés, zárt utcafront és egybek. A belső jellemzők közé sorolta a rétegekre tagolódo társadalmat, a városlakók között a középkorban létezett különböző jogállást és a nekik megfelelő funkciókat, a munkamegosztáson alapuló gazdaságot, valamint az egyes szakterületeken megnyilvánuló központi szerepet.¹⁵

A külső megjelenés, a szerkezet és az ellátandó feladatok egy-egy városon belül kölcsönhatásban voltak, ám nem rendelkeztek mindig egyforma hatóerővel. A mindenkori szerves kapcsolatuk adja meg máig az egyes városok jellegzetes karakterét, amely minden város jellemzője. Az említett városfogalom azonban csak egy váz, illetőleg segédeszköz, amelynek birtokában a városok ezerarcúságát közelíthetjük meg, hiszen minden város, kicsi és nagy külön egyéniség. Egyénileg vizsgáljuk és kutatjuk történetüket, majd összevethetjük eltérő és rokon vonásaikat.

Max Weber és követői a város fogalmát ugyancsak az ismertető jegyek együttesében látják hangsúlyozván azt, hogy minden város külön személyiség, továbbá a története folyamán egy-egy város változik, és időnként más-más arcot ölt külső és belső karakterjegyeiben egyaránt. Éppen ezért Weber úgy véli, csak a város ideáltípusa írható le, amelytől számos eltérés lehetséges. Például, mint az alábbiakban látjuk, a városfalat fontos ismertetőjegynek tartja, mégis lehetnek olyan városok, amelyek nem fállal övezettek (Tirol, Magyarország). Weber, miután a városok általános

¹⁴ Blazovich, 2017. 48. p.

¹⁵ Haase, 1958. 16–32. p.

ismertető jegyeit: a lakosság számot, a sűrű beépítettséget, a gazdaságot és az egyéb központi helyi szempontokat tárgyalta, a nyugati város meghatározó jegyeiként az erődítettséget, a piachely szerepet, saját bírói hatóságot és legalább részben a saját jogot, a szövetségi jelleget, azaz a polgárok közösségét, amely részleges vagy teljes autonómiával rendelkezik, látta. Ez utóbbi tartalmában benne foglaltatik az önálló norma (jogszabály) alkotási jog, valamint az autokefália, a politikai hatalom.¹⁶

Amíg Carl Haase a város külső megjelenését, társadalmának szerkezetét és a viselt funkciókat emeli ki, addig Weber a központi helyből adódo sajátosságok mellett a polgárok községét, a kommuná-t vagy Gemein-de-t hangsúlyozza, amely a saját érdekeit és céljait próbálja érvényesíteni a város urával, vagy vele együtt a várost körülvevő nemesi környezettel szemben. Max Weberrel egy új elnevezés jelent meg a szakirodalomban: a nyugati városé, amely a korábbi városoktól különbözik, lényegét a polgárok szövetsége fejezi ki, és keletkezésének ideje a 11. századtól folyamatos a középkori Európában.

Így született meg a középkori város, valamint annak társadalma és joga, amelynek elemzését négy sarokpillér: a városi béke, a városi szabadság, a városjog és a városi alkotmány fogalmának tisztázása könnyíti meg. Az említett jogintézmények segítséget nyújtanak a középkori itáliai és német városok polgársága társadalmi viszonyainak vizsgálatára, valamint létformájának elemzésére. Egyúttal segítségül szolgálnak arra, hogy a városokban meglévő jogszokások és hatályos jogszabályok, valamint azok összefüggéseinek tanulmányozása alapján különbséget tudjunk tenni a középkori városok és az őket körülvevő vidék társadalmi, gazdasági és kulturális helyzete, valamint a bennük érvényesülő tulajdon, család és öröklési jog viszonyai között.

A városi béke

A városi béke Nyugat-Európában időbeli és személyekre kiterjesztésében különbözött az országos és tartományi békétől. Amíg ez előbbieket meghatározott időre és személyekre vonatkoztak, addig az utóbbiakat az állandóság jellemezte, megtörésükért büntetés járt, és a város minden lakója hatálya alá tartozott. A magánharc minden formáját kizárták, amelylyel a béke sajátos szigete jött létre.

Egy-egy város alapításakor a polgárok személyesen, esküvel fogadták meg egymás számára a béke fenntartását, és ezzel esküvel kötött szövetséget alkottak, amellyel mintegy az eskütársak testvéri egyesülete született meg. Létrehozását a termelő munka folyamatának biztosítása kívánta

¹⁶ Weber, 1972. Passim. Magyar fordítása: Weber, 2006. 37–50. p.

meg. Fenntartását pedig számos jogintézmény: bíró, bíróság, bírósági segédszemélyzet, börtön és rendőrség biztosította.¹⁷

A városi szabadság

A városi szabadságot kettős értelemben foghatjuk föl. Egyrészt jelenti egy-egy városnak mint jogi személynek alkotmányjogi állását, amely más és más tartalmat hordozott az egyes városok számára, másrészt jelentette a polgárok személyes szabadságjogait. A középkor sajátos viszonyainak megfelelően a nagy- és kisvárosok polgárainak szabadsága tarka képet mutatott, más volt az egyes városokban a polgárok által elért szabadság foka.

A városnak mint jogi személynek, a polgárok községének szabadságjogai közé tartoztak az önálló bíró- és tanácstag választás, valamint sok helyütt a plébános választás, a városfal építése és védelme, valamint a gazdasági kiváltságok: vásártartás és a vámmentességek. A polgárok szabadsága a városi telkek és azokon épült házak kötöttségek nélküli tulajdonlását és örökítését jelentette, továbbá a szabad házassági jogot. A polgárok a városi bíróság alá lettek rendelve. A foglalkozás (iparos, kereskedő, földműves) szabad választásának a lehetősége ugyancsak a polgárok egyéni szabadságának a körébe tartozott. Végeredményben a polgárok kiszabadultak a városúr személyi és dologi függőségéből, szabadságukat adókkal váltották meg. Ezt jelentette a „városi levegő szabaddá tesz” szállóige.

A községnek és tagjainak, a polgároknak a szabadságát az alapított városokon kívül az egyes városok nem egyszerre szereztek meg. A város Max Weber nyomán Gerhard Dilcher szavaival ideál típusának eléréséhez hosszú út vezetett, volt olyan, amelyik el sem érte azt.¹⁸

A bíró a feje, a plébános pedig első tisztviseelője volt a középkori városnak. A világi egyháztagok vallásos és egyházi élete elsősorban a plébánia keretei között folyt. A plébános és a plébániák számára a kánonjog biztosította a keresztelés, házasságkötés és temetés végzését, amit a szerzetesrendek nem láthattak el. A plébánia egyúttal az alsópapság életének színterét adta. Egyrészt az acholitusoktól a felszentelt papokig, másrészt a nagyobb plébániákon a káplánoktól az oltárosokon át a különböző javadalmasokig a plébános irányításával együtt látták el a plébániához tartozó lakosság lelki gondozását. A plébánia és a templom egyúttal a közösségi élet fórumát alkották, ahol a vasárnapi szentmisére összejött a város lakossága, akiket nemcsak a mise liturgiájába lehetett bevonni, hanem az alkalom lehetőséget nyújtott a város és a világ ügyeiről való tájékoztatásra és a hívek illetően szellemi és lelki befolyásolására.

Mivel a plébános mint az egyháztagok lelki életének irányítója óriási

¹⁷ Dilcher, 1996. 71–73., 99–101. p.

¹⁸ Dilcher, 1996. 101–104. p.

szerepet játszott a városban, továbbá mint írástudónak és kánonjogi ismeretekkel rendelkezőnek jelentős befolyása alakult ki a városi élet más területein is, ezért nem hagyhatta figyelmen kívül a város vezetése, ki legyen a plébános.

A plébánosválasztás joga a magánegyházak kialakulásával függött össze, amikor egy-egy település birtokosa templomot építtethetett, és abba, miután bemutatta a püspöknek, papot helyezhetett. Mint egyházalapítót megillette a pap állításának, választásának a joga, amely később patronátusi, azaz kegyúri joggá alakult. A plébánosválasztás megszerzésének jogát több módon nyerte el egy-egy település. A városi község által alapított és épített templom révén, a kegyúrral folytatott egyezkedés során a jog bérletének elnyerésével, vagy megszerzésével, vásárlással, ispotálytemplom alapításával, valamint uzurpációval.¹⁹

A városi szabadságok lebontásának, gyakorlati alkalmazása során az akkor még a személyi joghoz tartozó családjogról is készültek szabályok. Kis kitérőként nézzünk erre néhány példát Raymundus Parthenopeis jogkönyvéből.²⁰

Az asszony irányításáról

A férj köteles asszonyát mindenekelőtt istenfélővé tenni, másodsor, jó erkölcsökre nevelni, harmadsor, a pletykát és a fondorkodást megtiltani, negyedsor, kevés beszédűvé tenni, ötödször, szemérmessé és erényessé tenni, hatodsor, a test ékesítésével kapcsolatban illendően viselkedjen, hetedsor, tiltsa el az ide-oda szaladgálástól, nyolcadsor, tiltsa el a titkos helyektől, kilencedszer, tegye őt dolgossá, tizedszer, tanácsoljon neki alázatosságot, tizenegyedszer, beszélje le a gőgösségről, tizenkettedszer, ha felnőtt, és jártas abban, hogy a ház igazgatását vezesse, teljesen meg kell benne bízni, de ha ostoba és arcátlan ifjoncként viselkedik, akkor őt fegyver nélkül, de vesszővel és bottal meg kell verni. És szükséges minden olyan dologra kiképezni, amelyek a lélek üdvét, és a test erősítését célozzák.

Hogyan viselkedjen a férj a feleségével szemben

A férj kötelessége, hogy asszonyával tisztelettel bánjon, számára élelemről, ruhákról és viseletről saját lehetősége szerint gondoskodjon, és törekedjen a neki tett hűségesküjének a betartására, továbbá elégedjen meg vele egyedül, és sohase gyanakodjon rá, hanem mintegy társként, és ne mint szolgálólánnyal viselkedjék vele.

¹⁹ Kurze, 1966. 451–460. p.; Isenmann, 2014. 631–633. p.

²⁰ Parthenopeis, 1926. I. Könyv. 49–54. Fejezet. 209–214. p. Blazovich László fordítása.

A feleség hogyan viselkedjen a férjével szemben

Ezzel szemben a feleségnek minden törvényes és becsületes dologban engedelmessé kell a férjének, a háznak gondját viselni, dolgosan élni, és minden háztartási felszerelést, ami a házban van, gondosan megőrizni, a pincéket, a kamrákat és a konyhát gyakran ellenőrizni, a háznépét bölcsen és finoman kezelni, szelíden korholni, nem rosszul ellátni, a házban keletkezett veszekedéseket, vitákat és civódásokat lecsendesíteni, egyedül a férjét tisztelni, és ne bosszantsa fel őt, valamint a férjével szemben ne kövessen el jogtalanságot, és sohase kötekedjen vele, továbbá a férje tudta és beleegyezése nélkül semmilyen szerződést ne kössön.

A gyerekek irányításáról Hogyan bánjanak a szülők a gyerekekkel

A természetjog szerint a szülők, de leginkább az apa kötelessége, hogy a saját gyerekeikkel, tudniillik a természetesekkel és törvényesekkel kapcsolatban a legnagyobb gondoskodást tanúsítsák. Először, mivel a gyerekek tőlük származnak, fenn kell nekik tartani, hogy ők rendelkezzenek azzal, amely az élet folyamán szükséges. Másodszor, hogy csecsemő korukban lágy élelemmel, de főképp tejjel táplálkozzanak, és a bor fogyasztásától tartsák vissza őket, visszafogott mértéktartással irányítsák, és a sírástól őrizzék meg őket. Harmadszor, hogy a fiúkat már csecsemő kortól hét éves korig anyanyelven oktassák, és miután ezt megtanulták, legott képezzék őket a keresztény hitre, és a hét évestől egészen a tizennégy éves korig a latin nyelvet, azaz az írást tanulják. Tizennegyedik évük után a nehezebb munkákra fogják őket, tudniillik ha nemesek, a nemesi foglalkozásra, ha polgárok, a polgárra, ha falusiak, a parasztira, a kézművesek a kézműves foglalkozásra tanítsák őket. Negyedszer, hogy a viselkedési szabályokra oktassák őket, ötödször, hogy a szerelmi vágytól visszatartandók. Hatodszor, tanítsák őket arra, hogy kerüljék a rossz társaságot, és keressék a jó közösséget. Hetedszer, neveljék őket az étkezés alatti udvariasságra. Nyolcadszor, hogy a törvényes játékokat űzzék és gyakorolják, a törvénytelenek elől viszont szaladjanak el, kerüljék a szerencsejátékot és a kockavetést. Kilencedszer, neveljék őket a helyes öltözködésre.

A fiúk hogyan viselkedjenek a szüleikkel szemben

Ezzel szemben a fiúk kötelesek a szüleiknek alárendelni magukat, és csak azoknak szolgáljanak, értük dolgozzanak, és nekik szerezzenek, akarataik és beleegyezésük nélkül soha ne tegyenek semmit, ne kössenek szerződést, és sok mást is kötelesek tenni, amelyeket itt a rövidség miatt mellőzök.

A lányok neveléséről

A lányok elsősorban és főképpen arra nevelendők, hogy Istennek szolgáljanak, másodsor, hogy ne legyenek dologtalanok, szószátyárok, piperkőcök és pajzánok, harmadszor, hogy ne legyenek szemérmetlenek, negyedszer, hogy ne legyenek tekergők, ötödször, hogy ne legyenek nevetlenek, hanem mindenben engedelmesek, és sok másra, amelyek már fentebb, az asszonyok irányításától szóló részben már meghatározásra kerültek.

A városjog

A társadalmi változások megkívánják a nekik megfelelően változó jog kialakítását. A városi jog túllépett a tradicionális középkori tartományi jogon, amely a 19. századig megmaradt korábban kialakult keretei között. A városi jog a maga területén, ott, ahol hatályos volt, nem merevedett szokásjoggá, jóllehet erős szokás- és tartományjogi gyökereket mondhat magáénak. Ennek ellenére ésszerű megegyezésen alapuló és változó jognak nevezhető, amely a különböző felek akaratnyilvánítását kifejező dokumentumokon és a polgárok esküjén nyugszik, továbbá amelyet később a városi tanács változtat, formál és árnyal határozataival, valamint szabályaival.

A városi jog a városi béke és a városi szabadság alapján született, valamint alapjául szolgáltak a városi kiváltságlevél, illetőleg a feljegyzett városi jogszabályok, valamint az egyes városi főtisztviselők rendelkezései. A városi jogban benne foglaltatik mindenek előtt a magánjog, továbbá a büntető-, végrehajtási- és eljárásjog, azonban nem azok klasszikus, mai tagolásának megfelelően, hanem az egyes normákban sokszor vegyesen megfogalmazva. Szétválasztásuk a mai jogi gondolkodás alapján sem egyszerű feladat.

A városi jog már a 12. századi feljegyzésekben jelentősen elkülönült a tartományi jogtól. Elsősorban a kereskedő nép érdekeihez kötődtek a szabályok, mégpedig az árucseré és a forgalom könnyítése érdekében keletkeztek újak, amelyekkel a tartományi jog nehézkességét és formalizmusát küszöbölték ki. E szabályokat tekinthetjük a városi jog legrégebb területének. Vele párhuzamosan a településjog keretein belül fejlődött ki a városi birtok-, illetőleg tulajdonjog, amelyek teljesen különböztek a tartományi jog e tárgyú artikulusaitól, amelyek vagy a hűbérjog szabályainak feleltek meg, azok szellemiségében fogantak, vagy a földesuraság körébe tartozó földbirtok jogállásának megfelelően dologi uralmat jelentettek az illető föld fölött, és ezzel korlátozták a birtoklási és tulajdon viszonyokat. A városban ezzel szemben a kezdetektől fogva kialakult egy olyan földbirtokjog, amely a polgári kori tulajdonjog felé mutatott, ugyanis a

helyi városúrtól független birtokforgalmat tett lehetővé. Ezáltal az öröklés szintén szabad lett, amelynek következtében a földbirtok forgalmának feudális rendszere és a polgári jogrend elkülönült egymástól. E változás alapvetően határozta meg a városon belüli magánjogi viszonyokat.

A városi jog az időben korábbi feudális joggal szemben, amely számos irracionális elemet tartalmazott, az egyes jogesetekre nézve előre kiszámíthatóan az ésszerűség alapján állt. A városi polgárok a kereskedelmi forgalomban keletkezett ügyekben ésszerű eljárást, bizonyítási formákat és végrehajtási jogot alakítottak ki a korábbi formalizmus (eskü, eskütársak, istenítéletek) megszüntetésével. Még a római jog recepciója előtt, a 12. századtól kezdve a 15. századdal bezárólag a római jog számos elemét vették át és építettek be rendszerükbe. Ugyancsak újdonságként jött létre a szerződési jogban a formális bizonyítással szemben az anyagi bizonyítás, a szerződések tartalmának bizonyító ereje, valamint az esküdtetek, továbbá a piacokon jelenlévő hivatalos személyek tanúskodása. Az új szemlélet alapján kialakult rendszer megteremtette a feltételeit az egyes személyek számára, hogy a kereskedelem és az iparúzés eredményeként szerzett vagyonuk révén elinduljanak a társadalmi felemelkedés útján. E jogrend sokkal nagyobb társadalmi mobilitás lehetőségét teremtette meg a városokban, mint amely a mezőgazdasági területeken kialakult.

A korábbi időszakban, mielőtt a polgárok még nem vívták ki jogait a város urával szemben, a városokban élők egyes csoportjai: kereskedők, miniszteriálisok (a városúr tisztségviselői), kézművesek, parasztok, és egyéb jogállásúak, mint például a bányászok, más-más földbirtok- és öröklési joggal rendelkeztek. Később a városi területi jogban ez egységesedett, amely lehetővé tette a városi birtok szabad adásvételét, ami a városokban nem egy időben játszódott le. Volt olyan eset, ahol csak a késő középkorban következett be a polgárjoghoz kapcsolódása. A városi birtok és háztulajdon a tőke felhalmozást is szolgálta. Éppen ezért nem véletlen, hogy az északi német városokban vagy például Kölnben nagyon hamar felfektették a telekkönyvek elődeit.

A városi jog megfelelt a városokban lejátszódó társadalmi változásoknak, levetette a hagyományok bilincseit, amelyek a tartományi jogot a 19. századig megkötötték. A maga érvényességi területén annak ellenére sem szokásjog, hogy erős gyökerekkel kötődik a szokásjoghoz és a tartományi joghoz, hanem sokkal inkább szabad döntések által hozott, változások közepette élő helyi jog (Willkürrecht), amely az érdekelt felek megegyezésén alapult, amelyet közös akarat nyilvánítással fejeztek ki, és a polgárok esküjével erősítették meg. Később a tanács határozataival változtathatták, árnyalhatták és újíthatták meg.²¹

21 Schmidt-Wiegand, 1998. 1438–1440. hasáb; Dilcher, 1996. 104–110. p.

A városi alkotmány

A városon kívüli vidék világában az uralmi viszonyokat egyrészt a nemesi-jobbági személyes és dologi függő kapcsolatokban kifejeződő földesuraság, másrészt a lovagi-hűbéri kötöttségek határozták meg. Az uralmat biztosító jogot a nemesek és a tartomány fejedelme tartották a kezükben az újkori polgári állam megszületéséig.

A városokban ezzel szemben a városi alkotmányban a kormányzati hatalom formáit a személyi hatalomtól függetlenül a tanács által meghatározott jogrend szerint írták le, és meghatározott időre választott hivatalnokok gyakorolták, őket pedig a polgárok közössége választotta és ellenőrizte.

A városi alkotmány továbbá tartalmazza az egyre terebélyesedő városi igazgatás leírását annak bürokratikus elemeivel együtt. A városi hivatalokban a főhivatalnokok, polgármester, tanácsstagok, követségben járók, stb. jóval a római jog recepciója előtt mint szakemberek, tanult jogászok dolgoztak.

A városi alkotmány egyúttal megfelelt a város társadalmi-gazdasági berendezkedésének, a kereskedelmi folyamatoknak és forgalomnak, valamint a társadalmi mobilitásnak. Kifejezte a városon belüli hatalmi viszonyokat és azok változásait.

A városalkotmány Itáliában és a Német Birodalomban már az 1200-as években kialakult. Különállását a fejedelmi, tartományi államok területi igazgatási formáitól az újkorig, a 19. századig megtartotta.

III. A KÖZÉPKORI NÉMET ÉS MAGYAR VÁROSOK HIERARCHIKUS RENDJE

A német városok A birodalmi (Reichsstadt) és szabad (Freistadt) város

A két kategórián belül a városúr mint birtokos és a várnagyi tiszt tekintetében négy várostípus különböztethető meg, azonban az egyes városokat nem mindig lehet egyértelműen az egyes kategóriákba sorolni.

1. Királyi városok birodalmi földbirtokon.
2. Királyi városok egyházi birtokon.
3. Birodalmi várnagyi városok.
4. Szabad városok.

A birodalmi városok nem rendelkeztek teljesen egyforma jogokkal, azonban az alábbi kiváltságokat általában birtokolták.

1. Fokozatosan visszaszorították a várnagy és a birodalmi várnagy hatáskörét, akik a kezükben tartották a tartományi várnaggyal együtt a birodalmi javak igazgatását, valamint a magasbíráskodást és a vérrel járó büntető bíráskodást, amelyek fokozatosan az alacsonyabb bíróság hatáskörébe kerültek át. A városok elnyerték a mentességet arra nézve, hogy idegen bíróságok ítélkezzenek a városban, és azt, hogy fellebbezni közvetlenül a király bíróságához lehessen. Mint fellebbezési fórum, a birodalmi udvari bíróság mégis megmaradt, főképp a városok mint testületek elleni perekben. A 15. században azonban egyes városok elnyerték a lehetőséget, hogy ezekben a perekben más birodalmi városokhoz fellebbezhessenek.

2. A városok megerősítették befolyásukat a bírák hivatalára. Sok város zálogosítás vagy vásárlás révén meg tudta szerezni e tisztségeket. Néhány gazdag polgár is fellépett e tekintetben. Így az igazságszolgáltatás városi kézbe került.

3. A tanács és a polgármester kiszorították az úr tisztviselőit a város igazgatásából és a tanácsulésekről, majd az említettek által vezetett bíróságokból, vagy mellettük létrehozták a városi bíráskodást.

A birodalmi városok – mint említettük – kiterjedt szabadságjogaik ellenére sem rendelkeztek teljes függetlenséggel. Mivel a királyhoz és a birodalomhoz tartoztak, a király beleszólt a belső ügyekbe, biztosokat küldhetett, akik dönthettek a belső vitás kérdésekben, például a tanács és a céhek vitáiban. Beleszólhattak az adó- és pénzügyigazgatásba, a szabályrendelet alkotásba és a városi javak elidegenítésébe, sőt a 16. századtól a felekezeti viszonyok megőrzésébe.²²

A kora-középkor idején a civitas szó a római hagyományok szerint élő püspökvárosokat jelentett, ahol kialakult a polgári község, amely legelőször indított el autonómia törekvéseket a város urával, a püspökkel szemben. A püspöki székhely a késő ókor idején kánonjogilag azt jelentette, hogy egy lehetőleg népes városban püspöki rezidencia létezett sokrétűen tagolt püspöki aulával. A püspökváros magját a fállal körülvevett püspökvár képezte, ahol a püspöki székesegyház állt, amelyet a püspöki palota és a káptalani épületek vettek körül. A teret, amelyen álltak, további templomok övezték. A püspökváros jelentőségét emelte, hogy ura egyházi és világi bíráskodást egyszerre folytatott.

A püspökvárosok helyzetéhez hasonlíthatjuk azokat, amelyeket egyházi testületek, apátságok és kolostorok birtokoltak. A kolostorok melletti településekből fejlődtek várossá, amelynek ura az illető egyházi testület maradt, azonban világi várnagy irányította, amelynek eredménye legtöbbször a város civil kézre kerülése lett. Ezen városok közé sorolhatjuk Kemtent, Sanktgallent, Saffhausent és Gentet. Az utóbbiak adományként kerültek az egyházakhoz, majd onnan világi birtokosokhoz.

A püspökvárosoknak hosszú időbe és sok küzdelembe került, amíg

megszabadultak a város urának, a püspöknek közvetlen hatalmától, azonban a kivívott szabadság esetükben sem jelentett teljes függetlenséget. Mégis ezért kapták a szabad város (Freistadt) nevet. Ezután közvetlenül a király és a birodalom alá tartoztak. A királyhoz és a birodalomhoz tartozást királyi privilégium levelekben rögzítették, amelyekben az uralkodó elismerte a városi jogot és szokásjogot, a városok pedig több esetben hűbéri- és hűségesküt tettek a királynak. Az út azonban nem bizonyult ilyen egyszerűnek, mert a püspök legalább névlegesen törekedett jogai megtartására, és arra, hogy formailag maradjon meg a város urának, korlátozott autonómiával éljen a tanács, és tegyen neki hűségesküt. Ilyen módon meglehetősen kényes helyzet állt elő, amint azt Strassburg, Basel és Köln példája mutatja. Bár a szabad városok a királyhoz és a birodalomhoz tartoztak, a német királyt nem tekintették uruknak, nem a király állította a várnagyot, és nem fizettek neki évi adót.²³

Tartományi (területi) városok és a földesúri városok

A tartományi vagy területi városra a korszakban nem létezett név, a tudományos kutatás által kialakított elnevezés. Egy többé-kevésbé körülhatárolt, egy úr hatalma alá tartozó terület politikai-adminisztratív, katonai és pénzügyi igazgatásának a központja, a területet irányító főhivatalnok vagy várnagy székhelye. A várból a városba áthelyezett hivatalok tisztviselői innen irányították a tartomány vagy egy tartományrész életét. A városi bíróság a magasbíróság szerepét töltötte be a város és a hozzá tartozó falvak lakói számára. A várost irányító várnagy, az úr megbízottja tartotta a kezében a bíraskodást, az adóbeszedést és a katonai-, védelmi feladatokat. Személye a nemesek vagy a városi felső réteg soraiból került ki. A várnagy bírósága a falusi és városi bírók alacsony bírói fórumának fellebbviteli helyét képezte. Az önálló tanácsai testület, amely a késő középkorban elmozdíthatatlanul a birodalmi városok élén állt, nem létezett a tartományi városokban. A hivatalok tagoltsága, a bíróságok szervezete a városokban sok tarkaságot mutatott. Csak a kora újkorban alakult ki a tartományi városokból az a fejedelmi város, mint például legtöbb korszakában Bécs, amely a fejedelemség gazdaságpolitikájának a központját képezte, ahova begyűjtötték a különböző adókat, vámokat és bírósági bevételeket, valamint kezelték a kiadásokat.

Hogy a város pénzügyi teljesítő képességét megőrizze, a későbbiekben a világi vagy egyházi urától kiváltságlevelekkel biztosított magának önálló mozgásteret, önkormányzati lehetőséget. Sok helyen szerezte meg a város az alacsony- és magasbíraskodás jogát. Más esetekben a város ura éppen a tanács által tartotta kezében a város feletti szigorú ellenőrzést. Az egyes területeken, mint például a dél-nyugat német vidéken és a frank

²³ Isenmann, 2014. 287–293. p.

földön a fejedelmi állam nem teljesedett ki. Itt megmaradt a városok és területük felett a birtokosok uralma. A keleti, a telepések által elfoglalt területeken a fejedelmi állam azonban egységes lett.

Az előbb említett vidékeken a városaik és területük feletti uralmat tehát nemcsak a fejedelmek alakították ki, hanem ugyanezt tették az ott élő nemesek is. Ezek a földesúri városok alig különböztek a falvaktól, gyakran a tanácsuk működését sem rögzítették szabályzatokban. A város ura ellenőrizte a város belső életét, és az igazságszolgáltatást is a kezében tartotta. Az egyes polgárokat általában nem képviselte testület, azaz a tanács az úrral szemben, hanem közvetlenül és egyenként álltak az úr feudális függésében, és teljesítették szolgálataikat.²⁴

A város jogi, politikai autonómiájának ismertető jegye: A polgári község jogi-politikai létének alapja a polgármester, valamint a tanács által képviselt város testületi jellege, ami tartalmazza a jog-, a cselekvő-, a deliktuális, valamint a kötelezettséget vállaló képességet. Az ismertetőjegyek az alábbiak:

- saját jogszabály-alkotási jog
- saját béke-, jogi és bírósági terület oltalomjoggal
- a saját terület (a város, a piac és a város külterülete), valamint a lakosság feletti fennhatóság
- messzemenő pénzügyi-, adóhatósági, pénzverési- és vámjog
- messzemenő hadviselési jog, városfal építése, polgárok fegyverbe szólítása
- képesség szerződés és szövetség kötésére, azaz önálló külpolitika folytatására
- rendi állás, a tartományi vagy birodalmi gyűléseken való részvételi és szavazati joggal
- ellenállási jog igénybe vétele a város urának jogellenes cselekedeteivel szemben.²⁵

A magyar városok hierarchikus rendje

A 15. század második felében a magyarországi városok hierarchikus rendjében – amint Kubinyi András kifejtette – két nagy csoportot különböztethetünk meg. Egyikük a királyi szabad városoké, amelybe a mindenki által jól ismert szabad királyi városok, azaz tárnoki városok mellett a személynöki városok, az erdélyi szász városok és a királyi bánvárosok tartoztak. A szabad királyi város elnevezés a korszakban nem létezett, később született az elnevezés, amelyet a tudomány vetített vissza a tárnoki városokra, amelyek a személynöki városokkal együtt fellebbe-

²⁴ Isenmann, 2014. 311–313. p.

²⁵ Isenmann, 2014. 286–287. p.

zési fórumukról kapták nevüket. A másik csoportot a földesúri városok és mezővárosok alkották.²⁶ A korabeli források oppidumként emlegetik mindkettőt, az előbbiekre a civitas elnevezést is használták. E kategóriába tartozó városok jogi helyzetüket és gazdasági szerepüket tekintve széles határok között helyezkedtek el a majdnem szabad városoktól a civitas-oppidumoktól (beleértve a püspökvárosokat) a szabad falvak jogálásánál alig több possessio-oppidumokig.²⁷

A szorosan vett Alföldön, e sajátosan városhiányos övezetben korszakunkban két város, Pest és Szeged tartozott a királyi szabad városok közé. A jelentős gazdasági szereppel és egyházi igazgatási központtal bíró püspökvárosok közül, amelyek lakói jobbágyok voltak, Bács és Kalocsa, valamint Csanád és Várad feküdtek régióinkban. A többi város, bár nem egy királyi városi múltra tekinthet vissza, mint például Debrecen, Gyula, Pankota és Szatmárnémeti, a földesúri városok széles határok között mozgó csoportjába sorolható. A Bánság útjainak csomópontjában fekvő Temesvár, amely I. Károly király uralkodásának első szakasza idején 1323-ig első állandónak mondható királyi székhely volt, és továbbra is királyi vár és város maradt királyi földesúri város jelleggel, a 15. század első felétől végvár szerepét töltötte be, ami szép reményű fejlődésében és további felemelkedésében meggátolta.²⁸

A földesúri várost, bár azonos tulajdoni, hatalmi és közhatalmi viszonyok között született, mint a falu, több jellemző sajátossága különbözteti meg településtársától. A földesúri várost gazdasági szükségszerűség teremtette, és a földesúr gazdasági érdeke hívta életre. A földesúr az uradalmán, birtokán belül, sokszor annak központjában egy a valódi városhoz hasonló telepet kívánt létrehozni, azaz kereskedelmi és kézműves központot hívott életre, amelynek feladatául városi szerepet szánt. A valódi városok mintájára önkormányzatot, de nem teljeset biztosított városa lakóközösségének, nem egy helyen a bíró választásába sem szólt bele, sőt a plébános választást is átengedte subpatronatus formájában. A parasztpolgárok tanáccsal és a városi ügyeket intéző hivatallal rendelkeztek, belügyeiket önállóan intézték. Az úr igyekezett őket megvédeni a várnagyok és egyéb uradalmi tisztségviselők zaklatásaitól. Adójukat, bár nem mindenütt, a civitasokhoz hasonlóan közösen fizették, az egyes háztartásokra eső részt maguk határozták meg, vetették ki, és gyűjtötték be. A határhasználatban ugyancsak közösen egyezkedtek a földesúrral vagy képviselőjével. A földesúr legtöbb esetben taxa ellenében engedélyezte a lakosok közötti birtokforgalmat és az örökösödést, a városába többnyire a

26 *Kubinyi*, 2006. 60–61. p. A civitas oppidumokra: *Érszegi*, 1978. 79–239. p.; *Kubinyi*, 2000. 38–42. p.

27 *Blazovich*, 2002. 143–144.

28 *Blazovich*, 2002. 117. p.

szabad beköltözés lehetőségét biztosította, ám mindvégig és minden ügyben fenntartotta beleszólási sőt rendelkezési jogát.

A földesúri városok az úrtól általában megkapták a heti- és az éves vásárok rendezésének jogát az itt szedett helypénz, bírságpénzek összegével és az esetleges más járandósággal együtt. Sok helyen elnyerték az ún. kisebb regálékból (kocsmáltatás, mészárszék) származó jövedelmeket is. Az úr a városi bírónak és az esküdteknek, a város tanácsának leadta a törvénykezés jogát, ám fellebbezési fórumként úriszékét vagy saját magát jelölte meg. Városában nemcsak parasztpolgárok, hanem nemesek is laktak, akik többnyire saját fundussal rendelkeztek. Közülük többen földesúri szolgálatban álltak, ha az illető város rezidencia vagy uradalmi központ volt. Rájuk a szolgálati jog (Dienstrecht) vonatkozott. A földesúri városban élő parasztpolgárok a földesúrral kötött alkufolyamatok során élvezték annak előnyét, hogy olyan községet (kommuna, Gemeinde) képezve álltak szemben az úrral, amelynek törvényesen választott vezetői képviselték érdekeiket. Azonban mindvégig a földesúr birtokában és joghatósága alatt maradtak, amit az mutat, hogy az országgyűlések által hozott törvények egy alkalommal sem említik e településeket, éppen úgy mint a falvakat. Eme, a királyi szabad városokhoz képest korlátozott, önkormányzati forma jelentette a legfőbb különbséget a földesúri város, valamint mezőváros és a falu jogi helyzete között, amelyek lakói uruk közvetlen dologi függésében maradtak.²⁹

A fentiekben bemutattuk, hogyan alakult ki a nyugati város Európában és hogyan jött létre annak jogrendszere, melyek voltak a tartópillérei. Leírtuk a város karakterjegyeit, amelyek a városfogalmat fejezik ki. Ha a legtöbb jellemzőt megtaláljuk egy város esetében, Max Weber szavával élve az ideális városról beszélhetünk.

A tudomány általában saját vizsgálati anyagának rendszerezésére törekszik. Így van ez a történeti városkutatás esetében is. A könnyebb eligazodást szolgálja a városok rengetegében a német rendszerezés, amely a középkorban használt birodalmi város és szabad város elnevezéssel él, továbbá kialakított a maga számára új formát a tartományi vagy területi város és a földesúri város elnevezéssel.

A magyar tudomány a középkori városok hierarchikus rendjében a középkori tárnoki és személynöki város elnevezés mellett használta a később kialakult szabad királyi város elnevezést, mintegy visszavetítette azt a középkorra. Újabban Kubinyi András nyomán királyi szabad városról beszélünk, amelybe a fentiek beletartoznak. Továbbá született egy új elnevezés, a földesúri városé, amellyel a mezővárosok (oppidumok) köréből Kubinyi kiemelte új fogalomként a földesúri várost. Ismertető jegyeit je-

²⁹ *Blazovich, 2002. 132–133. p.*

len tanulmányunkban megkíséreltük összegyűjteni és leírni. Hozzátesz-
szük azt, hogy minden város esetében részletes vizsgálat alá kell vonni
eme ismertető jegyeket, és csak azután alkothatunk véleményt a tárgyalt
város státusát illetően. Természetesen a középkori magyar városok hie-
rarchikus rendjének elemzése ezzel nem zárult le, a jövő kutatásai újabb
eredményeket hozhatnak.

Irodalomjegyzék

- Blazovich, 1993* =
Blazovich László: Anjou-kori oklevéltár VIII. Budapest – Szeged. 1993. 269. sz.
- Blazovich, 2002* =
Blazovich László: Városok az Alföldön a 14–16. században. Szeged, 2002. (Dél-alföldi évszázadok 17.) 117. p.
- Blazovich, 2017* =
Blazovich László: A középkori európai város és jogélete. Iurisperitus Kiadó. Szeged, 2017.
- Dilcher, 1996* =
Dilcher, Gerhard: Bürgerrecht und Stadtverfassung im europäischen Mittelalter. Böhlau Verlag. Köln–Wien–Weimar, 1996.
- Dilcher, 1998* =
Dilcher, Gerhard: Max Webers Stadt und die historische Stadtforschung der Mediävistik. In: Historische Zeitschrift. Bd. 267. München 1998.
- Dilcher, 2006* =
Dilcher, Gerhard: A városfogalom jelentéstartalma a történeti városkutatás számára. In: Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv I. Bp. 2006. 37–50. p.
- Ennen, 1987* =
Ennen, Edith: Die europäische Stadt des Mittelalters (Göttingen 1972). 4. A. Göttingen, 1987.
- Érszegi, 1978* =
Érszegi Géza: Középkor. In: Sárvár monográfiája. Szerk. *Horváth Ferenc*. Szombathely 1978. 79–239.
- Haase, 1958* =
Haase, Carl: Stadtbegriff und Stadtentstehungsschichten in Westfalen. In: Westfälische Forschungen. Mitteilungen des Provinzialinstituts für westfälische Landes- und Volkskunde II. 1958. 16–32. p.
- Hegel, 1847* =
Hegel, Karl: Geschichte der Stadtverfassung von Italien seit der Zeit der römischen Herrschaft bis zum Ausgang des 12. Jahrhunderts. Wiedemann 1847.
- Isenmann, 2014* =
Isenmann, Eberhard: Die deutsche Stadt im Mittelalter 1150–1550. Stadtgestalt, Recht, Verfassung, Stadtregiment, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft. 2. durchgesehene. Auflage. Böhlau Verlag Köln–Weimar–Wien, 2014. 99–110. p.
- Kubinyi, 2006* =
Kubinyi András: „Szabad királyi város” – „Királyi szabad város”. Urbs 2006. 60–61. p.
- Kubinyi, 2000* =
Kubinyi András: Városfejlődés és városhálózat a középkori Alföldön és Alföld szélén. Szeged 2000. (Dél-alföldi évszázadok 14.) 38–42. p.

Kurze, 1966 =

Kurze, Dietrich: Pfarrerwahlen im Mittelalter. Ein Beitrag zur Geschichte der Gemeinde und des Niederkirchenwesens. Böhlau Verlag. Köln, Graz. 1966. 451–460.

Parthenopeis, 1926 =

Parthenopeis, Raymundus: Die Summa legum brevis levis et utilis des sogenannten Doctor Raymundus von Wiener-Neustadt. Im Auflage und mit Unterstützung der Savigny Stiftung sowie der Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft. Hg. Dr. jur. *Alexander Gál* a. o. Professor an der Universität Wien. Weimar. Hermann Böhlau Nahf. 1926.

Magyar fordítása: Raymundus Parthenopeis: A törvények rövid, könnyű és hasznos foglalata. Közreadja *Blazovich László*. Gondolat Kiadó Bp. 2021.

Schmidt-Wiegand, 1978 =

Schmidt-Wiegand, Ruth: Wik und Weichbild. Möglichkeiten und Grenzen der Rechtsprachgeographie. In: ZRG Germ. Abt. 75. 1978. 121–157. p.

Schmidt-Wiegand, 1998 =

Schmidt-Wiegand, Ruth: Willkür. In: Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte V. Bd. Hrg. von *Adalbert Erlent–Ekkehard Kaufmann* und *Dieter Werkmüller* unter philologischer Mitarbeit von Ruth Schmidt-Wiegand. Begründet von *Wolfgang Stammer*. Erich Schmidt Verlag. Berlin 1998. 1438–1440. hasáb.

Stoob, 1970 =

Stoob, Heinz: Kartographische Möglichkeiten zur Darstellung der Städtentstehung im Mitteleuropa besonders zwischen 1450 und 1800. In: Uő: Forschungen zum Städtewesen in Europa. Bd. I. Köln–Wien, 1970.

Stoob, 1979 =

Stoob, Heinz: Stadtformen und städtisches Leben im späten Mittelalter. In: Die Stadt. Gestalt und Wandel bis zum industriellen Zeitalter. Köln–Graz, 1979. 157–194.

Planitz, 1940 =

Planitz, Hans: Handelsverkehr und Kaufmannsrecht im fränkischen Reich. In: Festschrift Ernst Heymann zum 70. Geburtstag. 1. Weimar 1940. 175–176. p

Planitz, 1940A =

Planitz, Hans: Kaufmannsgilde und städtische Eidgenossenschaft in niederfränkischen Städten im 11. und 12. Jahrhundert. In: ZRG Germ. Abt. 60. 1940.

Planitz, 1954 =

Planitz, Hans: Die deutsche Stadt im Mittelalter von der Römerzeit bis zu den Zunftkämpfen. Böhlau Verlag. Graz–Köln 1954. 332–340. p.

Schwineköper, 1985 =

Schwineköper, Berent Hrsg.: Gilden und Zünfte. Kaufmännische und gewerbliche Genossenschaften im frühen und hohen Mittelalter. Sigmaringen 1985. 71–112. p.

Tringli, 2010 =

Tringli István: Vásártér és vásári jog a középkori Magyarországon. Századok 144. (2010.) 1291–1344. p.

Weber, 1972 =

Weber, Max: *Wirtschaft und Gesellschaft*. Studienaufgabe. Hrg. von *Johannes Winckelmann*. 5. Aufl. Tübingen 1972. Passim. Magyar fordítása: *Weber, Max*: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai* 2/4. Bp. 1999. 86–104. p. Ford. *Erdélyi Ágnes*. Ld. még *Dilcher* 2006. 37–50. p.

THE BIRTH AND LEGAL LIFE OF THE CITY IN EUROPE IN THE MIDDLE AGES

The author of the paper discusses the development and the legal system of the western cities in Europe. The author describes the characteristics of the city that explains the concept of the city. He outlines the urban peace and the urban freedom. He translates chapters from the law book of Rymundus Parthenopeis about family law. He elucidates the hierarchical order of the German and Hungarian cities. He gives a picture about provincial towns and towns of landlords. In the Hungarian Kingdom, the group of *the royal free cities* included the 'tavernical towns' (or free royal cities), the 'towns of Chief Justice', the towns of the Transilvanian Saxons and the 'mining towns'. (The term *free royal city* does not exist in the Middle Ages, but historians use this term instead of 'tavernical towns'. Citizens of 'tavernical towns' could appeal to the Master of the treasury [Treasurer or Tavernical], citizens of towns of the Chief Justice could appeal to the Chief Justice.) Another group included the towns of landlords, market towns.